

Antti Harmainen & Mikko Kempainen

”Paremmen sosialismin” asialla

*Uskonnon ja sosialismin synteesi suomalaisessa työväenliikkeessä
ensimmäisistä eduskuntavaaleista kansalaissotaan*

Sosialidemokraattinen aate on viime vuosikymmenenä valtavasti levinnyt ja erittäinkin nykyinen vallankumous on sitä uskomattoman voimakkaasti sysännyt eteenpäin. Lukuisat tähän asti siitä välinpitämättömät kansanjoukot ovat nyt ryhtyneet sitä kannattamaan omaksamalla sen periaatteet ja sovitamalla niitä omaan elämäntehtäväänsä. Kaikesta päättäen on sos. -dem. aate se, joka ensikädessä valtaa nykyisen yhteiskunnan. Sentähden ei kansakoulunopettajainkaan pitäisi enää kylmästi yliolkainsa katsella sos. -dem. liikettä.¹

Vaasan seudulla ilmestynyt sosialidemokraattinen *Vapaa Sana* -sanomalehti ennakoii tähän tapaan 10. ja 11. elokuuta 1917 pidettävää kokousta, joka oli kutsuttu koolle Helsinkiin perustamaan sosialidemokraattinen opettajajyhdistys. Kokouksen organisaattoreina toimivat SDP:n eduskuntaryhmän opettajat, ja tilaisuudessa oli lupa odottaa esitelmiä ainakin kansanedustaja Hilja Pärssiseltä (1876–1935) sekä kansakoulunopettaja Helmi Jalovaaralta (1876–1973), joka oli lupautunut puhumaan otsikolla ”Uusi suunta kasvatukseen”. Vapaan Sanan artikkelissa silmiinpistävää on lähes rajattoman tuntuinen optimismi sosialidemokraattisen liikkeen tulevaisuuden suhteen. Aiemmin vuoden 1917 keväällä tapahtunut helmikuun vallankumous oli kaatanut keisarinvallan Venäjällä, mikä oli vankistanut myös Suomen suuriruhtinaskunnassa toimivien sosialistien uskoa, ettei maailmasta löytynyt ongelmaa, joka ei ratkeaisi aatteen voimalla.

Ajan hengen kannalta oli sopivaa, etteivät sosialistisia ihanteita omaksuneet opettajat kaihta-

neet puimasta niitäkään kysymyksiä, jotka sulautuivat yhteen uskonnollisten ideaalien kanssa. Kuten Vapaan Sanan kokousennakko totesi, opettajien tekemää kasvatustyötä tuli tehdä ”luokkataistelun avulla” köyhälistön taloudellisen aseman parantamiseksi. Samanaikaisesti opetuksen keskiössä oli eräänlainen henkisen kehityksen ihanne, jonka myötä nuoriso herkistyisi ymmärtämään ja toteuttamaan ”vapauden-, kansojen veljestyksen, tasa-arvoisuuden ja rauhanasetta”. Monet opettajajyhdistyksen perustamiskokoukseen lupautuneista puhujista olivat puineet samoja asioita julkisuudessa jo aiemmin. Esimerkiksi Hilja Pärssinen oli julkaissut tekstejä, joissa hän jäsenteli uutta sosialistista pedagogiikkaa asettamalla sen johtotähdiksi ”väärentämättömän Jeesuksen Kristuksen opin” sekä käsityksen yksilön sisäisissä kokemuksissa konkretisoituvasta ”totuuden äänestä”, joka ohjaisi yksilöä myös yhteiskunnallisesti valveutuneeseen toimintaan. Helmi Jalovaara näki kasvatuksen uudet suunnat monin paikoin samaan tapaan kuin Pärssinen. Jalovaara näytti tukeneen oman vakaumuksensa Yhdysvalloissa 1870-luvulla perustetun Teosofisen Seuran (*Theosophical Society*), sekä siitä 1910-luvulla irronneen Idän Tähtien järjestön (*Order of the Star in the East*) oppeihin. Hän matkusteli 1910-luvun lopulla ympäri Suomea pitämässä teosofisia esitelmiä, joissa korostuivat niin ikään kasvatuksen, yksilön henkisen kehityksen ja sen kautta toteutuvan ihanneyhteiskunnan teemat.

Tässä artikkelissa tarkastelemme, kuinka sosialistinen ideologia ja tietyt vuosisadan vaihteen eurooppalaisen uskonnollisuuden kannalta oleelliset ilmiöt saattoivat sulautua yhteen 1900-

1. ”Sos. -dem. Opettajajyhdistystä perustamaan!” *Vapaa sana* 8.8.1917.

luvun alun kotimaisen työväenliikkeen verkostoissa. Tällainen uskonnollisuuden ja sosialismin sekoittaminen on historiantutkimuksen kannalta kiintoisaa, sillä se näyttää yhteensopimattomalta ”naturalistisen” ja uskonnonvastaisen sosialismin kanssa, jota työväenliikkeen historiankirjoitus on usein pitänyt määräävänä tekijänä liikkeen ideologiassa 1900-luvun alun vuosina. Esimerkiksi Hannu Soikkasen, Jari Ehrnroothin ja Jussi Pikusaaren tutkimuksissa on painottunut, kuinka vuosien 1903 ja 1906 puoluekokousten myötä SDP:n ideologiseen keskiöön tuli käsitys marxilais-kautskylaisesta sosialismista, joka korosti luonnontieteellisen materialismin merkitystä ja syrjäytti uskonnolliset ideaalit. Tämän yleistyksen puitteissa on usein vedottu muutamien työväenliikkeen akateemisesti koulutettujen johtajien, kuten Yrjö Sirolan (1876–1936), Sulo Wuolijoen (1881–1957) ja Otto Wille Kuusisen (1881–1964) näkemyksiin, ja uskonnollisuutta on tarkasteltu liikkeen poliittisen ideologian muotoutumisen kannalta marginaalisena ilmiönä.²

Artikkelin lähtökohtana toimii 2000-luvun taitteen jälkeen tehty sukupuoli- sekä aate- ja uskontohistoriallinen tutkimus, jossa on korostettu uskonnon ja uskonnollisuuden merkitystä 1800- ja 1900-lukujen modernin kansalaisjärjestäytymisen eri vaiheissa. Meidän kannaltamme tämän tutkimuksen oleellista antia on, ettei eri liikkeissä ja puolueissa toimiminen välttämättä merkinnyt katkosta suhteessa uskontoon edes sellaisissa tapauksissa, joissa liikkeet olivat irrallaan valtiokirkkojen instituutioista ja opeista tai jopa avoimen kriittisiä niitä kohtaan. Kansainvälisessä historiantutkimuksessa vastaavaa näkökulmaa on sovellettu myös työväenliikkeiden ja niiden ideologioiden historian tarkasteluun. Esimerkiksi Joy Dixon, Alexandra Owen ja Julian Strube ovat tahoillaan todenneet, kuinka monet sosialismin edelläkävijöistä jäsensivät aatetta pohjimmiltaan

uskonnollisena missiona, jossa yhteiskunnallisen tasa-arvon ajaminen jalosti itsekkyyteen taipuvaista ihmissielua ja edesauttoi paremman yhteiskunnan syntyä, joka taas assosioitui millennialistiseen käsitykseen jumalan tuhatvuotisen valtakunnan tulemisesta.³ Pidämme perusteluna lähteä myös tässä liikkeelle ajatuksesta, ettei sosialismiin sitoutuminen välttämättä edellyttänyt 1900-luvun alun Suomessakaan etäännyttämisä uskonnollisuudesta, vaan aikalaiset saattoivat kokea toteuttavansa ideologiaa uskonnon jatkeena.

Edellä mainitut tutkijat ovat myös osoittaneet, kuinka modernin länsimaisen esoterian (*modern western esotericism*) historiaan kytkeytyvillä käsityksillä oli merkitystä kansainvälisen sosialismin verkostoissa. Karkeasti ottaen modernin länsimaisen esoterian käsite viittaa joukkoon 1700-luvun lopulta alkaen syntyneitä liikkeitä ja käsitteellisiä virtauksia, jotka levisivät paljolti kirjallisuuden ja lehdistön välityksellä, ja joille oli tyypillistä synkretistinen näkökulma uskontoihin sekä uskonnollisten käsitysten yhdisteleminen luonnontieteellisiin ja humanistisiin paradigmoihin. Liikkeiden tavoittelivat ”salaista”, yhtäältä luonnolakeihin, toisaalta vanhoihin uskonnollisiin ja filosofisiin teksteihin kätkeytyntä tietoa, jonka katsottiin heijastavan absoluutin tahtoa ja opastavan yksilöä toimimaan sen mukaisesti suurten eksistentiaalisten kysymysten kohdalla. Modernin länsimaisen esoterian historiaan kuuluu monia omana aikanaan tunnettuja liikkeitä.⁴ Tässä olennaisin on Yhdysvalloissa vuonna 1875 perustettu Teosofinen Seura. Se painotti salaisen tiedon tavoittelun ohella yhteiskuntakritiikin ja yhteiskunnallisen toiminnan merkitystä: monilla tunnetuilla teosofeilla oli vaikutusvaltaa myös eri maiden työväen- ja naisasialiikkeissä.

Länsimaisen esoterian historia toimii artikkelimme oleellisena alateemana. Sen kautta on

2. Hannu Soikkanen, *Socialismin tulo Suomeen. Ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. WSOY 1961, 140–160; Jari Ehrnrooth, *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. SHS 1992, 94–114; Jussi Pikkusaari, *Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle Suomen kulttuuritaistelussa*. SHS 1998, 85–116; Sami Suodenjoki & Risto Turunen, *Työväki, valta ja vapaus vuonna 1917*. Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.) *Työväki kumouksessa. Väki voimakas 30*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2017, 27.

3. Joy Dixon, *Divine Feminine. Theosophy and Feminism in England*. Johns Hopkins University Press 2001, 121–124; Alex Owen, *The Place of Enchantment. British Occultism and the Culture of the Modern*. The University of Chicago Press 2004, 23–26.; Julian Strube, *Occultist Identity Formations Between Theosophy and Socialism in fin-de-siècle France*. *Numen* 64 (2017), 568–590.

4. Esim. Wouter J. Hanegraaf, *Esotericism and the Academy. Rejected Knowledge in Western Culture*. Cambridge University Press 2012; Egil Asprem, *The Problem of Disenchantment. Scientific Naturalism and Esoteric Discourse 1900–1939*. Brill 2014.

mahdollista päästä jyvälle käsityksistä ja käsitteistä, joita 1900-luvun alussa käytettiin sosialismin ja uskonnollisuuden suhteen jäsentämiseksi. Esimerkiksi Teosofisen Seuran oppien soveltaminen yhdistää kaikkia tekstimme kohdehenkilöitä. Artikkelit jakautuu kolmeen alalukuun. Ensimmäinen käsittelee Hilja Pärssisen uskontokritiikkiä, jossa Teosofisen Seuran edustamilla näkemyksillä oli merkitystä osana ”väärentämättömän” kristinuskon ideaalia. Toisessa tarkastelemme Teosofisen Seuran yhteyden syntyneitä verkostoa, johon kuuluivat muiden muassa Helmi Jalovaara, osuustoiminta- ja ammattiyhdistysliikkeissä työskennellyt sekä myöhemmin SDP:n kansanedustajana ja puolustusministerinä toiminut Yrjö Kallinen (1886–1976) ja Väinö Valvanne (1887–1919), eräs 1900-luvun alun kotimaisen Teosofisen Seuran johtohahmoista. Lopuksi käsittelemme kirjailija-toimittaja Hilda Tihlän (1870–1944) ja hänen lähipiirinsä käsityksiä, joissa sosialismin kehittymisen katsottiin kaipaavan tuekseen Teosofisen Seuran kautta toteutuvaa uudistusta, ”indialaista renessanssia”. Menetelmällisesti artikkelimme niveltyy uskontotieteessä ja historian tutkimuksessa käytettyyn eletyn uskonnon (*lived religion*) näkökulmaan. Tulkitsemme sosialismin ja uskonnon kaltaisia käsitteitä konstruktivistisina, ihmisten käsityksistä ja toiminnasta kumpuavina suureina, jotka pakenevat yksiselitteisiä kategorisointeja ja määritelmiä.⁵

Hilja Pärssisen sosialismi: ”totuuden ja jumaluuden etsimys järjen ja tunteen avulla”

Kansakoulunopettajaksi kouluttautunut halsu-alaisen pastorin tytär Hilja Pärssinen tunnetaan historian tutkimuksessa Hilja Liinamaa -nimellä kirjoittaneena runoilijana, Työläisnainen-lehden

toimitussihteerinä, SDP:n sosiaali- ja perhepolitiikkaa kehittäneenä kansanedustajana sekä suomalaisen sosialidemokraattisen naisliikkeen johtohahmona, joka tiedettiin myös Suomen rajojen ulkopuolella.⁶ Pärssisellä oli merkittävä asema puolueen uskontopoliittisen linjan määrittelyssä. Kirkon ja työväenliikkeen valtataistelua 1920-luvulle saakka tutkinut Jussi Pikkusaari onkin nimennyt ”pärssisläisyydeksi” puolueen uskontopoliittikan, joka pyrki eroon dogmaattisesta uskonnonopetuksesta ja vaati uskonnon muuttamista omatunnonkysymykseksi. Vaikka Pikkusaari näkee Pärssisen vuosisadan alun merkittävimpana sosialismin ja uskonnon suhdetta määritelleenä ideologina, hän sovitaa ”pärssisläisyyden” edellä kuvattuun ”naturalistiseen” tulkintakehykseen kriittikittömästi.⁷

Pärssiseen kohdistunut henkilöhistoriallinen tutkimus on osoittanut, että kriittisyys kirkkoa kohtaan ei tarkoittanut hänelle etäännyttä kristinuskosta. Vaikka sosialismin vastustajat leimasivat Pärssisen jumalankieltäjäksi ja hän joutui vastaamaan jumalanpilkkasyytteisiin jopa oikeudessa, hänelle itselleen sosialismi edusti pyrkimystä palauttaa kristinuskosta vastaamaan alkuperäistä Kristuksen sanomaa. Pärssinen toimii hyvänä esimerkkinä siitä, että myös työväenliikkeen kirkkoa vastustaneiden johtajien keskuudessa sosialismia voitiin tulkita kirkon opista puhdistettuna elävänä kristinuskona ja henkilökohtainen uskonnollinen kokemus konkretisoitui poliittisena toimintana.⁸

Läpileikkauksena Pärssisen uskonnollisesta ajattelusta toimii vuonna 1908 julkaistu pamfletti *Uskonnonopetus pois kansakoulusta!*, jossa hän tyrmäsi kirkon perusopit pyhästä kolminaisuudesta sekä lunastuksesta ja kadotuksesta taikauskona. Pärssinen näki kirkkoinstituution

5. Teoreettisesta näkökulmasta ks. Markku Hyrkkänen, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino 2002. Tulkinalliselta kannalta esim. Pirjo Markkola, Työväen uskonnolliset tunteet. Teoksessa Elina Katainen & Pirkko Kotila (toim.) *Työväki ja tunteet* Väki voimakas 15. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2002, 278–282; Irma Sulkunen, Paimentytön liikutus. Hurmosherätykset, sekularisaatio ja maailmankuvan muutos. Teoksessa Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.) *Usko, tie ja historian kirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. SKS 2015, 100–106. Eletyn uskonnon näkökulmasta historian tutkimuksessa esim. David Hall, Introduction. Teoksessa David Hall (toim.) *Lived Religion in America. Toward a History of Practice*. Princeton University Press 1997, vii–xii.
6. Esim. Maria Lähtenmäki, ”Pohjoinen mallimaa” Suomen työläisnaisliikkeen kansainvälistyminen. Teoksessa Leena Laine & Pirjo Markkola (toim.) *Tuntematon työläisnainen*. Vastapaino 1989, 140–161. Marjalisa Hentilä, Matti Kalliokoski & Armi Viita, *Uuden ajan nainen. Hilja Pärssisen elämä*. Siitälä 2018.
7. Pikkusaari 1998, 100–102, 217–219.
8. Mikko Kemppainen, Sopuoinnussa väärentämättömän Jeesuksen Kristuksen opin kanssa. Sosialismin ja kristinuskon suhde runoilija-poliitikko Hilja Pärssisen jumalanpilkkasyytteiden kautta tarkasteltuna. *J@rgonia* 14 (2016), 72–78. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-2016012095005> (6.11.2019); Hentilä, Kalliokoski & Viita 2018, 176–180.

tukevan kapitalismia suuntaamalla huomion pois yhteiskunnallisista epäkohdista ja pitämällä köyhän kansan esivallalle kuuliaisena. Hän oli huolestunut myös siitä, että kirkon valheellinen ja itsenäisen ajattelun lamaannuttava oppi vei ihmiskunnan väistämättä ”täydelliseen uskonnottomuuteen ja Jumalan kieltämiseen”. Kirkon opin vastakohta oli ”Jumalakäsité”, joka näyttäytyi Pärssiselle ”meissä asuvana totuuden äänenä, rakkautena, vaatimuksena hyveeseen”. Totuus löytyi Kristuksen sanoista, mutta myös muut uskonnot esittivät sen tavoittamisen korkeimpana hengellisenä päämääränä. Pärssisen sanoin ”ihmissielua” rikastutti ”totuuden ja jumaluuden etsimys järjen ja tunteen avulla”. Kirkon ja valtion erottaminen oli ensiarvoisen tärkeää juuri siksi, että ”kun uskonto vapautetaan olemasta vallasaolijain aseena, se pääsee palvelemaan korkeaa tarkoituseräänsä, ihmisen pysyttämistä ikuisen totuuden yhteydessä”, kuten hän pamflettinsa loppusanoissa kiteytti.⁹

Pärssisen pohdinnat sosialismin ja uskonnon erottamattomasta yhteydestä ovat kiinnostavia useammasta syystä. Ensinnäkin hänen tekstinsä

■ Kuva 1. Hilja Pärssinen oli kansakoulunopettaja, SDP:n kansanedustaja ja sosialidemokraattisen naisliikkeen johtohahmo. Kuvassa Pärssinen kansakoulunopettajana Viipurissa 1900-luvun alussa.
Lähde: Työväen Arkisto.

havainnollistavat, että uskonnollisten ja sosialististen ideaalien sulauttamisessa ei ollut kyse yksityisajattelusta vaan laajemmasta kansainvälisestä ilmiöstä. Pärssinen haki ajattelulleen tukea esimerkiksi ihailemansa ruotsalaisen opettajan ja naisasianaisen Ellen Keyn (1849–1926) teoksista. *Työmiehen illanvietossa* vuonna 1905 ilmestynyt artikkeli oli eräs Pärssisen seikkaperäisimmistä kannanotoista siihen, kuinka uusi sosialistinen pedagogiikka tuli ymmärtää ja millaisia teemoja siihen oli sisällytettävä. Artikkelissa Pärssinen siteerasi laajalti Keytä ja nosti esiin erityisesti jaksot, joissa Key piti opetustyön ytimenä ihmisessä piilevän ”hyvän idun” ja ”rakkautta kohti” hakeutuvien moraalisten pyrkimysten jalostamista.¹⁰

Lisäksi Pärssinen mukaili Keyn linjauksia uskonnon merkityksistä. Key vastusti kirjoituk-

9. Kansakoulunopettaja [Hilja Pärssinen], *Uskonnon opetus pois kansakoulusta! Eräitä väitteitä*. Vihtori Kososen kirjapaino 1908.

10. H.P. [Hilja Pärssinen], Lasten kasvatuksesta. *Työmiehen Illanvietto* 9–10/1905, 71–74.

sissaan kirkon sekaantumista kasvatuspoliittisiin kysymyksiin ja halusi luoda kasvatuskulttuurin, jossa yksilön kehitys perustuisi vapauteen pohtia uskonnollisia kysymyksiä ja luoda oma vakuumuksensa ilman kirkon ennalta sanelemia ehtoja. Key käytti ihanteestaan käsitettä ”elämänusko” (*livstro*), johon kuului myös ajatus evoluution kaltaisesta kehityskulusta: sen myötä ihmisen sielu oli jatkuvan edistyksen tiellä, mikä puolestaan toimi takeena siitä, että yksilön moraalintajun kohentaminen koituisi tulevaisuudessa myös yhteiskuntien hyväksi.¹¹ Näiltä osin Keyn linjaukset rinnastuvat vaivattomasti esimerkiksi Pärssisen *Uskonnonopetus pois kansakoulusta!*-pamflettiin, jossa kirkosta riippumaton ”puhdas” uskonto toimi pohjana yksilön sisäiselle vakuumukselle, jolla puolestaan oli ratkaiseva rooli sosiaalisten ja yhteiskunnallisten parannusten aikaansaamisessa.

Toinen Pärssisen kirjoituksissa havainnollistuva asia on, kuinka esimerkiksi Teosofisen Seuran edustamat käsitykset saattoivat punoutua osaksi sosialistisen ideologian ihanteita tasarvoisesta yhteiskunnasta ja universaalista solidaarisuudesta kansojen kesken. Tässä suhteessa kiinnostava käsitys on Keyn ilmaisema idea yksilöä kehittävästä ”evoluutiosta”, jonka nykyinen länsimaisen esoterian historian tutkimus on todennut kenties leimallisimmaksi piirteeksi vuosisadan vaihteen esoteeristen liikkeiden ideologioissa. Tunnettua on, että esimerkiksi Teosofinen Seura tuli 1880-luvulta alkaen laajalti tunnetuksi ”kosmisen evoluution” käsitteellään, jonka ytimenä toimi ajatus reinkarnaatioiden syklin kautta jalostuvasta ihmissielusta. Samaa kehitysideaalaa sovellettiin myös laajempiin konteksteihin, mikä tarkoitti, että yksilön lisäksi kansat, kulttuurit ja koko kosmos eteni hitaasti, mutta varmasti kohti parempia muotoja.¹² Keytä koskevan henkilöhistoriallisen tutkimuksen mukaan tämä olikin kiinnostunut Teosofisesta Seurasta ja etenkin vuonna 1907 seuran johtoon nousseen englantilaisen Annie Besantin (1847–1933) ajattelusta.¹³

Besant oli kansainvälisesti tunnettu hahmo. Hän oli toiminut julkisissa tehtävissä jo ennen Teosofista Seuraa ja saavuttanut julkisuutta englantilaisen työväenliikkeen piirissä toimiessaan Fabian Societyn ja Social Democratic Federationin kiertävänä puhujana. Lisäksi Besant puhui naisten poliittisten oikeuksien ja liberaalin seksuaalietiikan puolesta ja piti näistä painotuksista kiinni Teosofista Seuraa johtaessaan, mikä tiettyä mielessä merkitsi myös seuran poliittisen profiilin voimistumista 1900-luvun alussa.¹⁴

Keyn lähipiirissä esoteerisilla aatteilla näytti olleen enemmänkin kannatusta: esimerkiksi Ruotsin sosiaalidemokraattisen puolueen agitatorina toiminut Kata Dalström (1858–1923) oli Keyn läheinen ystävä ja samastunut hänen näkemyksiinsä. Kiinnostus teosofiaa ja Besantia kohtaan oli eräs yhdistävä tekijä. Dalström sovelsi sitä sosialismitulkintaansa ja sai teosofian kautta tukea omille idealleilleen, joissa korostui – kuten Pärssisenkin tapauksessa – uskonnollisen ulottuvuuden ensisijaisuus suhteessa materiaaliseen. Dalströmin mukaan sosialismia oli toteutettava lähimmäisenrakkaus ja alkukirkollinen vakaumuksellisuus edellä, jolloin sosialismi voisi voittaa kapitalistisen järjestelmän eikä sortuisi toistamaan sen virheitä. Jeesus oli Dalströmille poliittinen esikuva, jonka jalanjäljissä sosialismin tuli kulkea ja asettaa altruismina ja solidaarisuutena konkretisoitua ”ikuinen totuus” sekä yksilön elämän että poliittisen toiminnan perustaksi.¹⁵ Suomen puolelta on paikallaan mainita, kuinka ainakin Pärssisen kansanedustajakollega (RKP) Vera Hjelt (1857–1947) katsoi oman yhteiskunnallisen ja poliittisen työnsä olleen Besantin ajattelun innoittamaa 1890-luvulta alkaen.¹⁶

Tätä taustaa vasten ei ole yllättävää, että Teosofiseen Seuraan palautuvat käsitykset saivat sijaa myös Pärssisen ajattelussa. Hänen viljelemänsä ideaalit ”puhtaasta” Jeesuksen opista, sielun jatkuvasta kehityksestä, ihmisessä piilevästä jumalallisesta totuudesta ja yhteiskunnallisten epäkohtien korjaamisesta ihmisen henkistä olemusta

11. Catharina Hällström; Hedda Jansson & Tiziana Pironi, Ellen Key and the Birth of a new Children's Culture. *Journal of Theories and Research in Education* 11 (2016), 5.

12. Esim. Owen 2004, 34–44.

13. Hällström; Jansson & Pironi 2016, 8–14.

14. Dixon 2001, 45–46, 85–86, 133–151; Owen 2004, 24, 87–96.

15. Gunnela Björk, *Kata Dalström. Agitatorn som gick sin eden väg*. *Historiska media* 2017, 89–90, 170–182.

16. Marjo Kaartinen, Vera Hjeltin teosofinen elämäntyö. *Historiallinen aikakauskirja* 115, (2017), 170–182.

muuttamalla olivat etusijalla myös teosofisessa ideologiassa. Tämä viittaa osaltaan Pärssisen olleen perillä tavoista, joilla Keyn ja Dalströmin kaltaiset poliittiset esikuvat sovelsivat teosofiaa osaksi sosialismia sekä muita yhteiskunnallisia kysymyksiä. Pärssisen tapauksessa linkki Teosofisen Seuran suuntaan ei jäänyt myöskään pelkien temaattisten yhteyksien tasolle, vaan hän teki suoran viittauksen seuraan Työläisnainen-lehdessä vuonna 1908. Uskonnonvapauslakia kritisoivassa kirjoituksessaan hän totesi Suomesakin tulleen jo ”aika myöntää, ettei ole ’uskontoa totuutta korkeampaa’ ja että elämä ilman siveyslakeja on mielivaltaa”.¹⁷ Lause on suomennos Teosofisen Seuran tunnuslauseesta ”There is no religion higher than truth”. Sijoittamalla virkkeen lainausmerkkeihin Pärssinen halusi lukijoiden ymmärtävän sen nimenomaan viittaukseksi teosofiaan ja ilmaista, kuinka teosofien ja sosialistien ajamat tavoitteet puhtaasta vakaumuksesta voitiin kokea yhteneväisinä.

1910-luvun nuoret teosofit, kansansivistys-ihanne ja unelma ”paremmasta sosialismista”

Vaan eipä millään vähemmällä ihminen opi, hänen täytyy kokea mihin se pelkän itsekäisyyden evankeliumi viepi, joka tukahdutti kaiken paremman sosialismin ihanteessa. Meidän mielipiteemme sosialismista on yhä muuttumaton, kaikki tällaiset tapahtumat ovat sen ulkopuolella, mutta ihan tällä hetkellä ei voisi eikä osaisi edes siitäkään puhua. Nyt vain syventyy sisäänpäin ja rukoilee korkeimmalta johtoa ja valaistusta kaikille kansamme jäsenille. Kerran on heräävä sosialismi toisessa muodossa, sellaisessa [...] joka on vain halua uhrautua yhteisen onnen vuoksi, jättäen omat persoonalliset pyyteensä.¹⁸

Näin ylioppilas ja teosofi Väinö Valvanne (1887–1919) kirjoitti ammattiyhdistysaktiivi Yrjö Kalliselle (1886–1976) toukokuussa vuonna 1918, heti sisällissodan päättymisen jälkeen. Valvanne

raportoiti sodan jäljiltä vangittuna olleelle Kalliselle paitsi muiden sotaan osallistuneiden teosofien kohtaloista myös siitä, mitä sota oli merkinnyt heidän yhteiseksi tuntemalleen sosialismin ihanteelle. Kirjeessä on monia huomionarvoisia piirteitä. Ensinnäkin se nivoo yhteen verkoston, joka leikkaa monia tuon ajan poliittisia ja sosiaalisia rajalinjoja. Kallisen ja itsensä lisäksi Valvanne luki ”meihin” – eli piiriin, jossa teosofian ja ”paremman sosialismin” ideaalit olivat sotaa edeltävinä vuosina vaikuttaneet – ainakin nuoremman veljensä Hugo Valvanteen (1894–1961), joka toimi sisällissodan aikana valkoisten joukoissa ja teki sittemmin poliittisen uran diplomaattina. Valvanne mainitsi myös varatuomari Unto Nevalaisen, joka murhattiin Sammatissa sodan lopulla, teosofi Reijo Heliön, työväenlehdissä työskennelleen toimittaja-kirjailija Pekka Häklin, sekä kansakoulunopettaja Helmi Jalovaaran.¹⁹

Kirje on kiintoisa myös temaattisesti: sen sisältö näyttää asettuvan samankaltaiseen ideologiseen muottiin Hilja Pärssisen julkaisemien kirjoitusten kanssa, joissa sosialismi ilmeni yksilön sisäisenä kokemuksena jumalallisesta rakkaudesta ja sen inspiroimasta moraalista. Pärssisen tavoin myös Valvanne kirjoitti sosialismin ihanteessa olleen kyse ”uhrautumishalusta” ja ”omien persoonallisten pyyteiden hylkäämisestä”.

Jos palaamme vielä hetkeksi Hilja Pärssisen kirjoitusten sisältämiin teosofiaviittauksiin, voimme tässä perustella niiden mielekkyyttä omassa aikalaiskontekstissaan myös kotimaisen uskontokentän tapahtumilla. Se, että Pärssinen lainasi Teosofisen Seuran käsitteistöä hiukan ennen 1910-luvun taitetta on ymmärrettävää sikäli, että samat vuodet olivat aktiivista aikaa myös suomalaisen teosofian kannalta. Liikkeen äänenkannattajaksi perustettiin aikakauslehti *Omatunto*, joka alkoi ilmestyä vuonna 1905, ja Teosofisen Seuran Suomen Osasto aloitti virallisen toimintansa vuonna 1907.²⁰ Nämä tekijät nostivat teosofian käsitettä ja asiaa kotimaan julkisuuteen aikana, jolloin Pärssinen muotoili

17. Hilja Pärssinen, Uskonvapauden sortoa ”uskonvapauslailla!” *Työläisnainen* 29/1908, 225–226.

18. Väinö Valvanteen kirje Yrjö Kalliselle 21.5.1918. Työväen Arkisto 92, Yrjö Kallisen arkisto, kansio F1.

19. Väinö Valvanteen kirje Yrjö Kalliselle 21.5.1918. Työväen Arkisto 92, Yrjö Kallisen arkisto, kansio F1.

20. Tore Ahlbäck, The Origins of the Theosophical Society in Finland. Teoksessa Jeffrey Kaplan (toim.) *Beyond the Mainstream. The emergence of religious Pluralism in Finland, Estonia, and Russia*. SKS 2000, 127–144. Ks. myös Antti Harmainen, Teosofia. Teoksessa Nina Kokkinen & Tiina Mahlamäki (toim.) *Esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. SKS 2020, 92–116.

omia linjauksiaan uskonnon ja sosialismin välillä. Ajanjakso osoittautui yhtä lailla tärkeäksi myös Väinö Valvanteen ja Yrjö Kallisen omaksumien vakaumusten kannalta. Lisäksi heistä molemmat vaikuttivat omalla toiminnallaan sekä Teosofisen Seuran Suomen Osastossa että teosofisesti jäsenytyneen sosialistisen ideologian levittämisessä. Esimerkiksi Väinö Valvanne kirjoitti huhtikuussa 1906 ilmestyneessä *Omatunnon* numerossa teosofian olevan ennen kaikkea ”veljeyden uskonto, joka tarjoaa auttavan kätensä niin yhteiskunnan hylkiölle kuin mahtavalle pohatalle”, ja jonka tuli ”sivistää” sekä ”kasvattaa ja kehittää ihmisen henkisiä kykyjä” kaikissa yhteiskuntaluokissa, mikä temaattisesti ajateltuna osui varsin lähelle Pärsisen käyttämiä ideaaleja.²¹

Valvanteen mietteet syvien rivien sivistämisestä ja ihmisen henkisten kykyjen vaalimisesta eivät olleet hetken mielijohteita vaan liittyivät ennemminkin hänen pitkän tähtäimen suunnitelmiinsa. Länsisuomalaiseen Wegelius-pappisukuun vuonna 1887 syntynyt Valvanne oli vastikään kirjoittanut ylioppilaaksi ja muuttanut vuonna 1905 Helsinkiin opiskelemaan. Valvanne aloitti lukunsa yliopistossa, mutta haaveili opettajanvirasta maaseudulla, missä olisi mahdollista antautua sivistyksen ja kasvatuksen ihanteille. Hän löysi kuitenkin pian muuttonsa jälkeen pääkaupunkiseudun teosofiipiirit ja ryhtyi kirjoittamaan *Omatuntoon* jo loppuvuodesta 1905. Sulavasti kirjoittanut ja laajasti lukenut Valvanne herätti kotimaista teosofiaa johtaneen Pekka Ervastian (1875–1934) huomion. Seuraavien vuosien aikana Valvanteesta tuli käytännössä ammattiteosofi, joka sai elantonsa teosofisen kirjallisuuden toimittamisesta, kääntämisestä ja kirjoittamisesta. Toisaalta hän säilytti jo varhaisissa *Omatunto*-artikkeleissaan näkyneen ideaalin sosiaaliradikaalista veljeyden uskonnosta ja sen levittämisestä läpi uransa ja koki toimivansa kansakoulunopettajan sijaan eräänlaisena koko kansan opettajana teosofisen työnsä kautta. Valvanne työskenteli kuolemaansa asti paitsi Teosofisen Seuran Suomen Osaston myös Idän Tähtien Järjestön keskeisenä vaikuttajana.²²

■ Kuva 2. Yrjö Kallinen oli myös aktiivinen osuuskuntatoiminnan ja työväen sivistysliikkeen kehittäjä. Kuvassa Kallinen Työväen Sivistysliiton varapuheenjohtajana vuonna 1944. Lähde: Työväen Arkisto.

Samalla kun Valvanteen ura urkeni Teosofisen Seuran yhteydessä, työväenliikkeen verkostoissa alettiin kiinnittää huomiota Oulussa syntyneeseen Yrjö Kalliseen. Rautateillä työskennellyt Kallinen ryhtyi 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen jälkipuoliskolla toimimaan ammattiyhdistysliikkeiden parissa ja tuli pian tunnetuksi karismaattisena puhujana, joka pystyi vetoamaan yleisöön melkein pä aiheesta kuin aiheesta. Kallisen puhujanlahjojen tukena oli myös lukeneisuus. Vaikka koulu-ura jäi papereiden valossa kansakouluun, Kallinen arvosti opiskelua ja hankki lisäoppia osaksi omin päin, osaksi työväenliikkeen kursseilla ja opintopiireissä. Samaan aikaan hän alkoi kiinnostua myös Teosofisen

21. Miksi soisin *Omatunnon* leviävän? *Omatunto* 4/1906, 103–107.

22. Valvanteen henkilöhistoriasta ks. Antti Harmainen, Valvanne, Väinö (1887–1919), teosofinen kirjailija, kääntäjä, toimittaja. *Kansallisbiografia*, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/9612>. Valvanteen kuvauksia omasta vakaumuksestaan ks. Teosofinen maailmakatsanto, *Omatunto* 7/1905, 160–162; Teosofia–hetken huvia? *Omatunto* 10/1905, 20–22.

Seuran toiminnasta. Kallinen liittyi seuran jäseneksi vuonna 1909 ja tutustui sen kautta Väinö Valvanteeseen ja tämän Hugo-veljeen. Kallinen oli aktiivisesti mukana Oulun seudun teosofien järjestäytymisessä ja kuului vuonna 1911 toimintansa aloittaneen oululaisen Aatto-loosin perustajajäseniin. Sisällissodan jälkeen Kallinen jatkoi osuustoimintaliikkeen kiertävänä puhujana ja toimi myöhemmin toisen maailmansodan jälkeen SDP:n kansanedustajana sekä puolustusministerinä vuosina 1946–1948.²³

Kallisen karismalle oli kysyntää vuoden 1906 eduskuntaudistuksen ja yleisen äänioikeuden sähköistämässä ilmapiirissä, jossa puolueet ja niihin kytkeytyneet järjestöt hakivat linjojaan. Valvanteiden ja Kallisen kirjeenvaihdosta käy ilmi, kuinka viimeksi mainitun vetovoima puri myös teosofien parissa. Kallisen palattua eräältä Helsingin-matkaltaan kotiin Hugo Valvanne kirjoitti Kalliselle ja kertoi ihailevansa tämän omistautumista ”pienen kansamme palvelijana” ja ”totisen teosofisen työntekijän sydäntä”, jota hänen puheensa ilmensivät. 1910-luvun taitteen jälkeen Väinö ja Hugo Valvanne alkoivat suostutella Kallista jättämään työpaikkansa rautateillä ja ryhtymään Teosofisen Seuran palkkaamaksi kiertäväksi puhujaksi. Kirjeessään Hugo Valvanne jäsensi veljensä tavoin – ja epäilemättä paljolti tämän vaikutuksesta – Teosofisen Seuran työtä eräänlaisena kansanvalistus- tai sivistystyönä, jonka taustalla häämötti ajatus ”koko kansan” mobilisoinnista teosofian edustaman veljeyden uskonnon taakse. Suurlakon ja sen jälkipuintien tunnelmissa aikuistuneille nuorille miehille oli selvää, että työväestö on mukana kotimaan poliittisella kartalla: kyse oli siitä, missä mitassa heidän kaltaisensa teosofit voisivat toimia suunnannäyttäjinä ja kansan tahdon tulkkina.²⁴

1910-luvun alkuvuosina nuorten teosofien poliittisesti latautuneen kunnianhimon taustalla oli myös laajempi uskonnollisiin käsityksiin liittyvä murros. Kansainvälinen Teosofinen Seura oli ajautunut vuoden 1907 ja Annie Besantin valtaantulon jälkeen sisäiseen skismaan, jonka rintamajako kulki karkeasti ottaen Besantin ja hänen työtoverinsa Charles Leadbeaterin (1854–1934) edustaman linjan ja sitä vastustavien tahojen

välillä. Besantin tavoitteena oli yhtäältä korostaa niitä sosiaali- ja sukupuoliradikaaleja ideologioita, joiden parissa hän oli työskennellyt jo aiemmin, sekä painottaa toisaalta uskonnollista symboliikkaa ja uskonnollisia käsityksiä, kuten oppia, jonka mukaan Kristus palasi maan päälle ihmishahmossa johdattamaan ihmiskunnan uuteen aikakauteen. Tätä konseptia varten Besant ja Leadbeater organisoivat jo edellä mainitun Idän Tähtien Järjestön, joka aloitti toimintansa vuonna 1911 ja esitteli nuoren intialaisen Jiddu Krishnamurtin uutena kristuksena, mikä sai monia yksilöitä ja kokonaisia kansallisia alajärjestöjä eroamaan emäseuran yhteydestä.²⁵

Kansainvälinen kiista aiheutti laineita Suomessakin. 1910-luvulle tultaessa Väinö Valvanteen ja Pekka Ervastin välit alkoivat rakoilla, mikä johtui osittain kansainvälisen teosofian suhdanteista. Opillisen pesäeron myötä Valvanne sitoutui Ervastin vieroksumiin besantilaiseen suuntaan ja Idän Tähtien Järjestöön. Käsitteellisesti tulkittuna Valvanteen linjaus oli kuitenkin looginen: hän piti Krishnamurtia eräänlaisena maailmanopettajana, mikä muodosti jatkumon sivistys- ja opettajuusideaalin kanssa, josta oli kirjoittanut jo vuonna 1906. Besantin uskonnolliset, poliittiset ja ideologiset painotukset tukivat myös käsitystä ”veljeyden uskonnosta” ja sen eteen tehdystä työstä, joita Valvanne piti johdonmukaisesti vakaumuksensa peruskivinä. Samalla Valvanne alkoi kiinnostua teosofian sulauttamisesta osaksi SDP:n toimintaa. Tämä selittää osaltaan, miksi molemmat Valvanteen veljekset taivuttelivat Kallista lähtemään rautatielaitokselta ja astumaan Teosofisen Seuran palvelukseen. Jos Kallisen status ammattiyhdistys- ja osuustoimintaliikkeiden aktiivina, tunnettuna puhujana ja kansan tuntoja kuuntelevana sosialistiälykkönä saataisiin kytkettyä Teosofisen Seuran veturiksi, se olisi eduksi myös 1910-luvun nuorten teosofien kohti SDP:tä suuntaamille ideologisille tavoitteille.

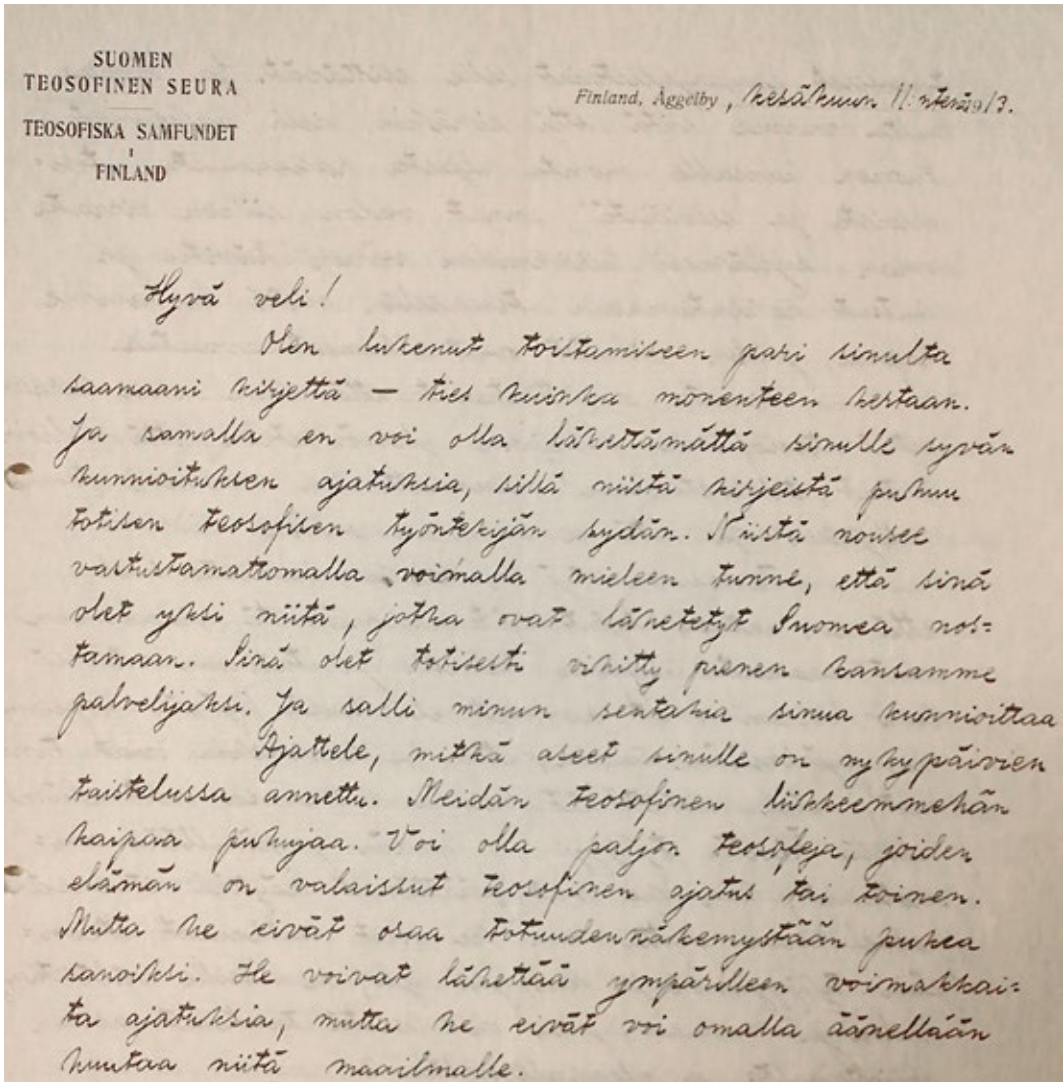
Vuonna 1913 Kallinen hyväksyi Valvanteiden tarjoaman pestin ja lähti kiertämään Suomea teosofisena puhujana. Hän otti rautateiltä virkavapaata ja kiersi vuosina 1913 ja 1914 luennoimassa ja osallistumassa erilaisiin julkisiin tilaisuuksiin Teosofisen Seuran edustajana. Tämän

23. Kallisen elämänvaiheista ks. Matti Salminen, *Yrjö Kallisen elämä & totuus*. Into 2015.

24. Hugo Valvanteen kirje Yrjö Kalliselle 11.6.1913. Työväen Arkisto 92, Yrjö Kallisen arkisto, kansio F1.

25. Ks. Owen 2004, 228–229; Asprem 2014, 488–489.

artikkelin näkökulmasta kiinnostava on se logistinen rakenne, jonka varassa Kallinen kiertueensa toteutti. Vaikka kyse oli ”teosofian asian” edistämisestä, seuran johto valtuutti hänet toimimaan – kuten Väinö Valvanne kirjeessään ohjeisti – ”täysin itsenäisesti” ja suunnittelemaan matkareittinsä, puhapaikkansa ja aikataulunsa, kuten parhaaksi näki.²⁶ Tämä merkitsi, että Kallinen saattoi hyödyntää ammattiyhdistystoiminnassa luomiaan kontakteja ja tavoittelemaan siten suuren työtätekevän yleisön huomiota, jota teosofit haikailivat reformihaaveidensa vipuvarreksi. Näin Kallinen myös toimi: teosofien julkaise-

■ Kuva 3. Valvanteen veljekset ihailivat Yrjö Kallisen puhujalahjoja ja suostuttelivat häntä toistuvasti Teosofisen Seuran kiertäväksi puhujaksi. Valvanteet näkivät Kallisen valittuna teosofian sanansaattajana ja Suomen kansan herättäjänä. Katkelma Hugo Valvanteen 11.6.1913 lähettämästä kirjeestä. Lähde: Työväen Arkisto, Yrjö Kallisen henkilöarkisto.

massa *Tietäjä*-aikakauslehdessä julkaistut matkareportit kuvaavat, kuinka kiertueen kohdeyleisöä oli teollisuuskaupunkien ja ratojen varsille syntyneiden taajamien työväki, joka Kallisen mukaan oli parhaillaan saavuttamassa aineelliset ja tie-

26. Väinö Valvanteen kirjeet Yrjö Kallille 31.8.1913; 15.9.1913. Työväen Arkisto 92. Yrjö Kallisen arkisto, kansio F1.

dolliset olot, joissa saatettiin ”toden teolla alkaa kysyä, miten asiat ovat”²⁷

Teosofinen esitelmointi ja puhujamatkat sisämaan kaupunkeihin eivät olleet pelkästään Kallisen vastuulla. Myös Helmi Jalovaara työskenteli seuran hyväksi, eikä hänen sarkansa näyttäisi kalpenevan Kalliseen verrattaessa. Jalovaaran kohdalla erityisen kiinnostavaa on, että hänen työnsä on jäänyt tähän asti käytännössä kokonaan hämärän peittoon niin suomalaisen esoterian kuin työväenliikkeen historiaa käsittelevissä tutkimuksissa. Jalovaaran on tiedetty kuuluneen Idän Tähdien Järjestön aktiivijäseniin, mutta hänen henkilöhistoriaansa näyttäisi kuuluvan paljon muutakin: sanomalehtiaineistojen perusteella ainakin Teosofinen Seura ja SDP nivELYT hänen hahmossaan toisiinsa varsin konkreettisesti tavalla. Kuten tämän artikkelin alussa siteeraamamme Vapaa Sana -lehden artikkeli havainnollisti, Jalovaaralla oli yhteyksiä Hilja Pärssiseen ja muihin SDP:n eduskuntaryhmän opettajiin. Myös vuoden 1917 syyskuun *Opettajain lehden* mukaan Jalovaara toimi Sosialidemokraattisen opettajajhdistyksen valiokunnissa, joihin kuuluivat myös Pärssinen ja SDP:n kansanedustajat Kaarlo Saari (1855–1927) ja Hulda Salmi (1879–1949).²⁸ Jalovaara oli itsekin puolueen jäsen, ja toisin kuin monien 1900-luvun alun teosofisocialistien tapauksissa, hänen paikkansa ei voinut olla aivan puolueen uloimmalla kehällä. Jalovaara oli nimittäin SDP:n kansanedustajaehdokkaana vuoden 1919 vaaleissa ja tuli valituksi läpi menneen toimittaja Artturi Aallon (1876–1937) varasijalle. Valvanteiden ja Kallisen välinen kirjeenvaihto tukee oletusta, että Jalovaara toimi aktiivisesti SDP:n riveissä: sodan jälkeen Kalliselle lähettämässään kirjeessä Väinö Valvanne kantoi huolta Jalovaarasta, joka oli vangittuna ”kiihottavista puheistaan”, mikä viittaa siihen, että tämä oli julistanut puolueen ideologiaa laajemminkin kuin vain sosialidemokraattisen opettajajhdistyksen perustamiskokouksen yhteydessä.

Valvanteella oli syytä huoleen myös siksi, että Jalovaaran ollessa poissa kentältä Annie Besantin inspiroimien nuorten teosofien verkostosta puuttui tärkeä palanen. Jalovaara oli 1910-luvun lopulla

tehnyt rinnakkain SDP:ssä tekemänsä poliittisen työn ohessa Teosofiseen Seuraan ja Idän Tähdien Järjestöön liittyvää valistustyötä. Lehdistössä julkaistujen esitelmäilmoitusten perusteella hänen on täytynyt olla sekä ideologisesti että työehtoltaan Valvanteen tärkeimpiä yhteistyökumppaneita. Esimerkiksi vuosien 1918 ja 1919 taitteessa Jalovaara on ollut jälleen vapaalla jalalla, koska hän oli *Suomen Sosialidemokraatti* -lehdessä julkaistun ilmoituksen mukaan Helsingissä pitämässä esitelmää Teosofisen Seuran tiloissa. Jalovaaran vuoteen mahtui joukko muitakin sekä teosofiaa että Idän Tähdien ideologiaa käsitteleviä esitelmiä: hän näytti pitäneen taukoa luennoista kevään eduskuntavaalien aikoihin, mutta tämän jälkeen Jalovaaran nimi näkyy jälleen eri paikkakuntien lehdissä ”Teosofisia luentoja” ennakoivien ilmoitusten alla. Jalovaaran otsikot, kuten ”Veljeyden teillä” ja ”Kasvatus” kertovat hänen pitäneen kiinni ideaalista, jossa Teosofisen Seuran ja Idän Tähdien kaltaiset esoteeriset liikkeet toimivat alustana uskonnollisten ja sosialististen käsitysten sekä kansanvalistusaatteen risteyttämiselle.²⁹

Jalovaaran, Kallisen ja Valvanteen veljesten kautta rakentuva näkökulma tukee samankaltaista tulkintaa kuin Pärssisen tapaus. Heidän kauttaan tarkasteltuna 1910-luvun taite ei jäsennyt uskonnollisten sosialismikäsitysten kannalta jyrkkänä katkoksenä, jollaisena aiempi tutkimus on sen usein nähnyt. Myös Jalovaaran, Kallisen ja Valvanteiden hahmoissa korostuu, kuinka teosofian läpi jäsennetyn sosialismin asiaa levitettiin osin vielä 1910-luvulla. Lisäksi Jalovaaran ja Pärssisen tapaukset havainnollistavat, kuinka Annie Besantin kautta välittyneen teosofian ja sosialistisen ideologian sulaumilla oli sijansa myös SDP:n organisoiman kansanvalistustyön ja koulutuspolitiikan sisällä.

Hilda Tihlä, Urho Tuurala ja sosialismin ”Indialainen renessanssi”

Jatkumo teosofiasta välittyneiden uskonnollisten käsitysten ja sosialismin tulkintojen välillä tulee näkyviin myös kirjailija-toimittaja Hilda Tihlän ja hänen opettajapuolisonsa Urho Tuura-

27. Sitaatti ks. Salminen 2015, 39–40.

28. Sos.-dem. opettajaliiton perustava kokous. *Opettajain lehti* 33/1917, 358–359.

29. Esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 4.1.1919; *Suomen Sosialidemokraatti* 18.10.1919; *Etelä-Suomi* 4.12.1919; *Savonmaa* 1.4.1920.

lan (1882–1943/1944) ympärille muodostuneessa Helsingin Oulunkylän ja Vihdin työväenyhdistyksissä toimineessa piirissä. Suurlakon kynnyksellä SDP:n riveihin liittynyt Tihlä ohjasi yhdistysten sivistystoimintaa ja toimitti vuosina 1908–1914 ilmestynyttä lapsille ja nuorille suunnattua *Ihanne*-lehteä. Hän myös kirjoitti ja teki käännöstöitä Työläisnaisen. Tihlä tutustutti lehden lukijoita esimerkiksi Kata Dalströmin ajatteluun suomentamalla työläisnaisten järjestäytymisen ja yhteistunteen tärkeyttä painottavan artikkelin, mikä osoittaa Dalströmin olleen Tihlälle tärkeä sosialismin esikuva.³⁰ Lehtityön kautta Tihlä oli yhteydessä myös Hilja Pärssiseen ja toimi sosiaalidemokraattisen naisliikkeen sisäpiirissä, vaikka ei noussutkaan johtavaan asemaan puolueessa.

Kuten Pärssisen, Jalovaaran ja Valvanteen, myös Tihlän uskonnolliset käsitykset konkretisoituivat juuri kasvatus- ja sivistystyössä, jonka keskiössä oli ajatus yksilön jatkuvasta henkisestä kehityksestä. Erityisesti 1910-luvulla nuorisolle kirjoittamissaan teksteissä hän kuvasi sosialistista vapauden, veljeyden ja tasa-arvon ideaalia mystisenä ihmiskunnan ja luonnon yhdistävänä maailmanhenkenä, joka oli tyypillinen teosofialle ja muillekin 1900-luvun taitteen esoteerisille liikkeille. Vaikka Tihlä ei suoranaisesti viitannut teosofeihin, elämäkerralliset lähteet osoittavat hänen rakentaneen sosialismiaan teosofissävyyteisen ”puhtaan” sosialismin ihanteelle.³¹

Yhteys Tihlän piirin ja teosofian välillä konkretisoituu Urho Tuuralan *Vapaa Ajatus* -lehdessä vuonna 1917 julkaistussa artikkelisarjassa, joka tarkasteli uudistuvan sosialismin piirteitä. Otsikolla ”Indialainen renessanssi” Tuurala loi katsauksen sosialismin ja hengellisen elämän rinnakkaiseen kehityskulkuun. Hän katsoi materialistisen luokkataisteluosialismin vieneen työväenliikettä väärille urille ja painotti sosialismin tarvitsevan moraaliseksi perustakseen puhdasta omatunnon uskontoa. Tuurala tunsu elävänsä murrosvaiheessa, jossa hindulaisuutta ja buddhalaisuutta kristinuskoon yhdistelevä renessanssi uudistaisi perinpohjaisesti sekä uskonnolliset että poliittiset periaatteet. Hän totesi intialaisen sivistyksen kukoistavan juuri Teosofisen Seuran

kaltaisissa liikkeissä, joilla oli Tuuralan sanoin ”tieteellinen ja samalla kertaa uskonnollinen luonne”. Seuran toiminta oli hänelle elävä todiste vireämmän aatteellisen ilmapiirin kukoistuksesta, jossa yhteiskunnallinen toiminta ja tiede oli viimein saatu sovitettua yhteen ”täydellisesti karille” ajaneen eurooppalaisen uskonnollisen elämän kanssa. Tuurala näki, että tieteellisen otteen ansiosta Teosofisen Seuran edustamat aatteet olivat juurtumassa syvälle länsimaiseen sivistysperinteeseen aina yliopistollista tutkimusta myöten. Hengellisessä elämässä renessanssi näkyi dogmittomana uskonnollisuutena ja elämäntavoissa ”askeesina”, mikä tarkoitti Tuuralalle lyhyesti sanottuna moraalista kilvoittelua, jonka tuli johtaa ”aatteelliseen innostukseen [ja] luovaan mielentilaan”.³²

Tuuralan artikkelisarja huokui Kalliselta, Valvanteelta ja Jalovaaralta tuttua optimismia, jonka mukaan sosialismi voisi uudistua universaaliksi yleisinhimilliseksi aatteeksi ”puhtaan” uskonnon ja sen varaan rakentuvan yhteiskuntamoraalin kautta. Artikkelit osoittavat, että Tihlän piirin vakaassa uskossa sosialismin hengelliseen uudistamiseen oli kosketuspintaa nuoren sosialismista innostuneen teosofisukupolven uudistustyöhön. Yhtymäkohdista huolimatta Urho Tuurala ja Hilda Tihlä eivät olleet Teosofisen Seuran jäseniä. Tuuralan artikkelisarja kertookin teosofissävyyteisen ”paremman sosialismin” idealin saaneen vastakaikua ja näkyvyyttä työväenliikkeessä myös niissä piireissä, jotka olivat Teosofisen Seuran välittömän vaikutuksen ulkopuolella. Artikkelisarja on edellä esittelemiemme tapausten ohella näyte esoteeristen liikkeiden kautta työväenliikkeeseen tulleiden uskonnollisten ja ideologisten vaikutteiden elinvoimaisuudesta. Sosialistisena kirjailijana, toimittajana ja työväenliikkeen aktiivina tunnetun Tihlän kautta Tuuralan esittelemä teosofian ja sosialismin yhdistävä aaterakennelma sai julkisuutta työväenliikkeessä läpi 1910-luvun.

Uskonnon ja sosialismin synteesi

Alexandra Owen on tehnyt hedelmällisen yleistyksen 1900-luvun taitteen sosiaaliradikalismin, uskonnollisuuden ja esoteeristen liikkeiden

30. H. T. [Hilda Tihlä], Työläisluokan naisille. Kirjoitti Kata Dalström. *Työläisnainen* 14/1907, 105–106.

31. Mikko Kemppainen, ”Korkein olkoon kanssamme!” Kirjailija Hilda Tihlä ja teosofia suomalaisessa työväenlehdissä vuosina 1910–1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 192–196.

32. Urho Tuurala, Indialainen renessanssi I–III. *Vapaa Ajatus* 3–4, 6/1917, 31–34, 47–48, 84–87.

välisestä dynamiikasta. Owenin mukaan ideaali tasa-arvoisesta ja rationaalisesta modernista yhteiskunnasta, joka innoitti uudistuksia ajaneita toimijoita, haki tukea darvinismin kaltaisista luonnontieteellisistä teorioista. Hänen aineistonsa kuitenkin osoittavat, että näitä teorioita tulkittiin myös tavoilla, joka ei edellyttänyt vakuumuksellista täyskäännöstä uskonnollisuudesta materialismiin vaan salli avoimien tai "moniselitteisten" (*ambiguous*) uskontokäsitysten konstruoinnin. Owen on todennut, kuinka yksilön ja yhteiskuntien evoluutiota koskevat mielikuvat jäsenyivät usein eräänlaisen periaatteiden kautta, joka palautui käsitteellisessä mielessä 1800-luvun alkupuoliskon mannermaisen idealismin ja liberaaliteologioiden kaanoneihin. Kehityksen ja jalostumisen prosesseja sääтели ajatus siitä, että vallitseva järjestelmä ei ollut yksinomaan immanentti rakenne vaan siihen kuului myös tietynlainen jumalakäsitys ja teologia, jotka sanelivat osaltaan, miten kunkin yksilön status perheessä, yhteisössä ja yhteiskunnassa määrittyi. Kun tätä asetelmaa lähdettiin kehittämään tai murtamaan, ratkaiseva askel ei ollut uskonnosta irtautuminen vaan militanttiin vastaprinsippiin sitoutuminen. Sen kautta oli mahdollista uudistaa Jumalan, ihmissielun ja uskonnonharjoittamisen ideologiset muodot, joiden varassa myös materiaalisen kehityksen prosessit saivat moraalisesti mielekkään sisällön.³³

Owenin tulkinnan pohjalta sopii hahmotella vastauksia myös tämän artikkelin tutkimustehtävään: aineistojemme perusteella on jokseenkin selvää, että 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen jälkipuoliskolta 1910-luvun loppuun ulottuvan ajanjakson aikana SDP:n ja sen yhteydessä toimineiden sivistys- ja valistusorganisaatioiden piirissä oli naturalistisen ja materialistisen sosialismikäsityksen ohella tilaa myös jäsenyyksille, joissa sosialismi merkitsi Owenin – ja muidenkin artikkelin johdannossa mainittujen historiantutkijoiden – esittämien tulkintojen tapaan uskonnosta käsin alkavaa murrosta. Kirkon instituutioiden ulkopuolelta tulevat toimijat ottivat valtuuden määrittellä uskonnollisia ideoita uudelleen kuitenkin niistä irtautumatta. Selvää

on myös, että 1900-luvun taitteen oleellisimpiin esoteerisiin liikkeisiin kuuluvan Teosofisen Seuran ja Idän Tähtien Järjestön edustamalla käsityksillä oli merkitystä aikalaisten tekemien uskonnon ja sosialismin synteisien rakentumisessa. Esimerkiksi Teosofisen Seuran ideologiaan kytkeytyneet ideaalit "puhtaasta Jeesuksen opista", "korkeammasta totuudesta" ja "veljeyden uskonnosta" autoivat artikkelimme kohdehenkilöitä jäsentämään ja ilmaisemaan, millaiseen sosialismiin ja millaiseen uskonnollisuuteen he kokivat sitoutuneensa. Oleellista oli, että esoteeristen liikkeiden ideologia salli liikkumavaraa sekä tieteellisen että uskonnollisen puheen rekisterissä, kuten Urho Tuurala totesi luonnehtiessaan teosofiaa yhdessä lauseessa sekä tieteelliseksi uskonnoksi että uskonnolliseksi tieteeksi.

Ajatus 1900-luvun taitteen työväenliikkeen ideologiasta ja sen rajankäynneistä uskonnon suunnalla ei tietenkään ole uusi ja myös teosofian vaikutus liikkeen piirissä on ollut kotimaisten tutkijoiden tiedossa. Tässä on kuitenkin mahdollista esittää täydentäviä ja paikoin kyseenalaistaviakin tulkintoja suhteessa kotimaisen tutkimuksen tekemiin yleistyksiin. Niistä keskeisimpiin kuuluu nähdäksemme Hannu Soikkasen esittämä tulkinta, jonka mukaan Teosofisen Seuran käsitykset olivat esillä työväenliikkeessä 1890-luvun lopulta alkaen, mutta eivät lopulta muodostaneet "elinkelpoista synteesiä" liikkeen ideologian kanssa. Soikkanen ja hänen tulkintaansa pohjaava tutkimus on tulkinnut teosofian päätyneen työväenliikkeen julkisuuteen lähinnä toimittajakirjailija Matti Kurikan (1963–1915) sekä Pekka Ervastin ja toimittaja-asianajaja Jean Boldtin (1865–1920) kautta. Soikkanen katsoo ilmiön marginalisoituneen Kurikan poliittisen vaikutusvallan murentuessa vuosien 1903 ja 1906 välillä, jolloin teosofiselle sosialismille jäi tilaa korkeintaan Sörnäisten ja Viipurin työväenyhdistyksissä. Muun Suomen osalta teosofiasta puhuminen ja sen "aktiivinen levittäminen" loppui vuoteen 1904 tultaessa, jolloin puolueen johto kielsi *Työmieslehdeltä* ja sen liitteenä ilmestyneeltä *Työmiehen illanvietolta* teosofiaa käsittelevien artikkelien julkaisemisen.³⁴

33. Owen 2004, 238–257.

34. Soikkanen 1961, 158–160, 270–272. Ks. myös Mikko Pollari, Vihan ja sovun sosialistit. Teoksessa: Anu-Hanna Anttila et al. *Kuriton kansa. Poliittinen mielikuviutus vuoden 1905 suurlakon Suomessa*. Vastapaino 2009, 81–109; Anna Rajavuori, Kirkkomellakat Helsingissä 1917. Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.) *Työväki kumouksessa. Väki voimakas 30*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2017, 175–202.

Soikkasen tulkinnan vastapainoksi muutamissa tutkimuksissa on huomioitu, kuinka esimerkiksi Ervast ja toimittaja Veikko Palomaa (1865–1933) kiersivät myös vuoden 1904 jälkeen maakuntien työväentaloilla pitämässä teosofisia esitelmiä.³⁵ Yrjö Kallisen ja Helmi Jalovaaran tapaukset sopivat yhteen näiden havaintojen kanssa. Niiden perusteella teosofian ja sosialismin synteesi näyttää pysyneen elossa Kurikan poliittisen uran päättymisestä huolimatta vielä 1910-luvullakin. Tässä mielessä kiinnostavalta tuntuu myös Hilja Pärssisen ja Jalovaaran työ SDP:n koulutuspolitiikan parissa. Sen kautta avautuu tarkentava näkökulma, jossa teosofian ja myös Idän Tähtien Järjestön kautta käsitteellistyneet ideaalit saivat puolueen eliitin kielteisistä näkemyksistä huolimatta merkitystä osana Pärssisen ja Jalovaaran hahmottelemaa 1910-luvun sosialidemokraattista koulutusideologiaa ja laveammin ajateltuna osana SDP:n kansansivistys- ja -valistustyötä, jota myös Yrjö Kallinen teki sekä sosialistisen ideologian sekä Teosofisen Seuran nimissä.

Näkökulmamme pohjalta on mahdollista pohdita myös kysymystä teosofian ja sosialismin synteessin marginaalisuudesta. Soikkasen tulkintaa vasten asetettuna artikkelimme korostaa, kuinka yleistyksen 1900-luvun alun SDP:n ”kärkiryhmän” ja teosofian mittelöstä sekä sen jälkeen tapahtuneesta työväenliikkeen uskonnonvastaisen linjan eheytymisestä edellyttää eräänlaista sukupuolitunutta ennakoasetelmaa. Siinä työväenliike ja sen ideologia tulee homogenisoiduksi muutaman puolueen eliittiin kuuluneiden miesten näkemysten varassa. Myös sitä vastustava linja määrittyy suppean miestoimijoiden joukon – kuten Kurikan, Ervastin, Boldtin ja Palomaan – kautta. Aineistomme pohjalta ei ole tietenkään mahdollista ottaa kantaa SDP:n ”kärkiryhmän” käsitteeseen sen kummemmin kuin Kurikan ja hänen aatekollegojensa toimintaankaan. Sen sijaan siitä avautuu näkymä molempien edellä mainittujen ryhmittymien ohi, jolloin kuva muuttuu monitulkintaisemmaksi. Esimerkiksi Hilja Pärssisen asema ja toiminta yhtenä SDP:n ideologisena

auktoriteettina ja toisaalta hänen käsityksensä ”totuudesta korkeimpana uskontona” ovat vaikeasti sovitettavissa kuvaan, jossa SDP:n uskontopoliittinen linja määrittyy yksiselitteisesti luonnontieteellisen materialismin keskittämisenä teosofisten utopioiden kustannuksella. Helmi Jalovaaran kohdallakaan avoimesti ilmaistu ja levitetty teosofinen vakaumus ei näyttänyt sanottavasti marginalisoineen hänen toimintaansa SDP:n jäsenenä ja uuden sosialistisen kasvatustieteologian muokkaajana.

Jalovaaran ja Väinö Valvanteen edustama vakaumus, johon kuului aineksia myös Idän Tähtien Järjestön ideologiasta nostaa esiin, kuinka historiantutkimuksen kuva työväenliikkeen ja kansainvälisten esoteeristen virtausten vuorovaikutuksesta on paikoin kapea myös käsitteellisessä mielessä. 1900-luvun jälkipuoliskon tutkimuksessa sitä on jäsenetty paljolti Teosofisen Seuran kautta, vaikka 1900-luvun taitteen Suomen uskonnollisuuden kenttä oli esoteeristen aatteiden osalta huomattavasti kirjavampi. Viimeaikaisessa tutkimuksessa on noussut esiin, kuinka esimerkiksi Yhdysvalloissa syntyneellä spiritualistisella liikkeellä oli omat kotimaiset verkostonsa, joihin kuului työväenliikkeessä toimineita henkilöitä.³⁶ Pärssisen, Jalovaaran, Kallisen ja muiden sosialismia, uskontoa ja esoteerisia käsityksiä yhdistelleiden toimijoiden kautta nähtynä 1900-luvun taitteen työväenliikkeessä vallinneissa uskontokäsityksissä voisi olla siis ainesta myös laajemmalle uudelleentulkinnalle: suomalaisen sosialismi tuntui olleen kokijasta riippuen toisinaan yhteinen rationalismin rintama, toisinaan kirkko, jonka katto on korkealla ja seinät lavealla.

FM Antti Harmainen on historian tohtorikoulutettava Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: antti.harmainen@tuni.fi

FM Mikko Kemppainen on historian tohtorikoulutettava Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: mikko.kemppainen@tuni.fi

35. A. E. Jokipiä, *Teosofinen liike Suomessa*. WSOY 1937, 36–37; Ahlbäck 2000, 137, 143; Harmainen 2010, 82–86.

36. Ks. Juuso Järvenpää, Vainotun totuuden esitaistelija. Jaakko Jalmari Jalo-Kiven spiritualistisen identiteetin rakentuminen 1900-luvun alun Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 198–210.